

Л. А. Гнатенко
канд. філол. наук
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського

УРИВКИ З КИРИЛИЧНИХ КОДЕКСІВ XII–XIII ст. З КНИГОСХОВИЩ УКРАЇНИ, РОСІЇ, БОЛГАРІЇ У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ: ІСТОРІЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА АТРИБУЦІЯ

Розглянуто найдавніші кириличні манускрипти Інституту рукопису НБУВ, що є уривками з п'яти конфесійних кодексів XII–XIII ст., частини яких зберігаються в книгосховищах України, Росії, Болгарії. Подаються археографічні, кодикологічні та орфографічні дані. Наголошується, що уривки з фондів Інституту рукопису доповнюють кодекси, які мають важливе значення для східнослов'янської, безпосередньо української, й південнослов'янської культури.

Ключові слова: кириличні кодекси XII–XIII ст., манускрипти, уривки, дата написання, мовна редакція, уставне письмо, правопис.

У фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського¹ зберігаються уривки з п'яти кириличних кодексів XII–XIII ст., частини яких знаходяться в книгосховищах України, Росії, Болгарії.

Кодекси писані церковнослов'янською мовою, на пергамені, уставним письмом, не мають точної дати написання й датуються за кодиколого-палеографічними даними. Чотири кодекси створені в XII ст. і один – в XIII ст.:

1. *Апостол атракос повний* («*Сліпченський апостол*»), кінця XII ст.
2. *Апостол тлумачний* («*Кристинопольський*», або «*Городиський апостол*»), середини XII ст.
3. *Євангеліє атракос короткий*, першої половини XII ст.
4. *Стихирар мінейний, нотований*, середини – третьої чверті XII ст.
5. *Паремійник*, другої чверті XIII ст.

Це пам'ятки східнослов'янського та південнослов'янського походження, до українських відносимо кодекси № 2–4, до македонських – № 1 та сербських – № 5.

Київські уривки цих кодексів мають свою історію побутування, дослідження й описування². Чотири уривки (№ 1–3, 5) були включені до каталогів колекцій та зібрань, зокрема, до каталогів М.І. Петрова «Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» (К., 1875–1879, вып. 1–3) та С.І. Маслова «Обзор рукописей библиотеки Имп. университета Св. Владимира» (К., 1910). Вони також увійшли до хронологічного каталогу М.В. Геппенера «Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР (Огляд, опис, публікації)» / Склад М.В. Геппенер, за участю М.П. Візира та Й.В. Шубинського (К., 1969)³, до якого не увійшов виявлений пізніше уривок зі Стихирара мінейного (№ 4). При укладанні «Сводного каталога славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.» (М., 1984)⁴ дані попередніх описів київських уривків були уточнені.

1. Уривок з *Апостола апракоса повного* («Сліпченський апостол») кінця XII ст. Ф. 301 (ЦАМ КДА), № 25 П⁵. Два аркуші у 2°: 275–265 x 195–220, текстове поле 210 x 155, рядків 24, на чільних боках, та 26, на зворотних; письмо уставне, в один стовпець.

Основна частина кодексу зберігається в РНБ, Ф.п. I, 101 і Ф.п.І.101а – 130+6 арк.; уривки – в БАН, 24.4.6 (Срезн. 53) – 1 аркуш; в РДБ, Григ. 14 (М. 1696) – 6 аркушів; у НБ «Иван Вазов», № 25 – 9 арк.⁶ Ототожнення київського уривка з основною частиною РНБ було проведено О.Є. Вікторовим. Арк. 2, у відповідності до тексту, має знаходитися між арк. 17 та 18 основної частини РНБ, арк. 1 – між арк. 18 та 19⁷.

Апостол був виявлений В.І. Григоровичем у 1844 р. в Сліпченському монастирі Св. Іоана Предтечі біля м. Прилепа (Західна Македонія), звідкіля й назва кодексу⁸. Київський уривок із кодексу був вилучений, на думку Г.А. Ільїнського, до 1862 р.⁹, ймовірно, в 1865 р. він потрапив до архімандрита Антоніна Капустіна, який тоді відвідав Сліпченський монастир як глава Імператорської Руської духовної місії в Єрусалимі. Архімандритом уривок був подарований до бібліотеки Київської духовної академії й переданий у 1874 р. до ЦАМу при КДА. В складі раритетів частини колекції колишнього ЦАМу в 1923 р. уривок надійшов до Музею культур та побуту, який розміщувався на території Києво-Печерської Лаври (згодом – Всеукраїнський музейний городок), а 16.03. 1934 р. – до відділу рукописів ВБУ¹⁰.

Кодекс належить до македонської писемної традиції, написаний церковнослов'янською мовою македонської юсової редакції, на паліпсесті, по змитому грецькому тексту X ст. (Збірник житій святих), деінде помітні сліди грецького мінускулу. У каталозі М.В. Геппенера 1969 р. було вказано, що київські уривки – східноболгарського походження, а в СК XI–XIII 1984 їх віднесено до середньоболгарської редакції¹¹. Письмо Апостола двоєрове (**Б**) юсове (**А**, **Ж**), йотованих юсів немає. Докладний аналіз письма, правопису та мови кодексу було проведено Г.А. Ільїнським за основною частиною РНБ ХХ ст.¹² Київські уривки писані першим писцем основної частини РНБ, Ф.п.І.101.

Відразу після відкриття кодексу дата його написання подавалася як XI/XII ст., таке ж датування було поставлено при описі київського уривка М.І. Петровим¹³. Пізніше вчені відносили кодекс до XII ст., більш конкретне датування, зокрема, подавали: Г.А. Ільїнський – перш. пол. XII ст.; М.Б. Тихомиров – кін. (?) XII ст.; В.О. Мошин – ост. чв. XII ст.; Българска ръкописна книга X–XVIII в. Каталог – сер. XII ст.; СК XI–XIII 1984 – кін. (?) XII ст., до якого був включений вперше під цим датуванням і київський уривок; Дубровіна, Гнатенко 2005 – кін. XII ст.¹⁴ Одним із аргументів щодо датування кодексу кінцем XII ст. є те, що писано Сліпченський Апостол у час, коли ця редакція Апостола була вже остаточно сформована¹⁵.

2. Уривок із *Апостола тлумачного («Крестинопольського»*, або *«Городиського апостола»*) середини XII ст. Ф. VIII, № 3 М¹⁶. Вісім аркушів у 2°: 295 x 240, текстове поле 217 x 110, рядків 23, письмо уставне, в один стовпець. Бічні поля дуже широкі – внутрішні 50, зовнішні 70, зроблені для вписування тлумачень (катени наявні на арк. 6 зв., 8 зв.).

Основна частина кодексу зберігається в ЛІМ, Рук. 39 – 291 арк.¹⁷ Київський уривок є п'ятим зошитом кодексу і має стояти перед львівською частиною. Ототожнення з основною частиною було проведено власником уривка А.С. Петрушевичем у 1888 р.¹⁸

Кодекс є одним із рідкісних добре збережених пергаменних рукописів часів Давньої Русі і, хоча перші чотири зошити та кінець рукопису втрачені, він є найповнішим із найдавніших списків перекладу Дій і Послань апостолів церковнослов'янською мовою, що зберігся у давньослов'янській літературній традиції. Значна цінність рукопису, як зазначає О.В. Ясіновська, зумовлена й наяв-

ними в ньому катенами – тлумаченнями апостольських читань, які сьогодні становлять єдиний відомий повний слов'янський переклад відповідної частини візантійського біблійного коментаря¹⁹.

Апостол був створений у західній частині Київської держави. Перші його дослідники О.І. Соболевський та П.В. Владимиров вважали його за походженням галицько-волинським²⁰. На галицькому походженні наголошував А.Ю. Кримський, а О.М. Колесса вважав рукопис південноволинським²¹. У кодексі є свідчення в записі городищенського дяка Євхима, на бічному полі на арк. 111 зв., про те, що в кінці XIV – на початку XV ст. він знаходився в Городищі (тепер с. Городище Сокальського району Львівської області). Спираючись на цей запис, О.М. Колесса припускав, що кодекс перебував на Волині в Городиському монастирі з XIII чи XIV ст., а п'ятий зошит був відокремлений від нього близько 1773 р., коли монастир був закритий, а його бібліотеку передали до уніатського Кристинопольського монастиря отців Василян²² (що знаходився поблизу), звідкіля в 1889 р. основна частина кодексу була передана до Ставропігійського інституту в Львові²³. Зошит був знайдений в оправі якоїсь книжки, більше відомостей про це немає. Він належав польському письменнику А. Більовському, а після його смерті був куплений в його вдови львівським каноніком А.С. Петрушевичем (не пізніше середини 1874 р.). Влітку 1901 р. зошит з Кристинопольського Апостола надійшов до бібліотеки Університету св. Володимира в складі рукописів, подарованих А.С. Петрушевичем²⁴, а 24 жовтня 1927 р. – в складі ж рукописної колекції бібліотеки Університету – до відділу рукописів ВБУ²⁵. Зошит вкладено в паперову обкладинку, на якій наявні запис колишнього його власника А.С. Петрушевича та штамп Університету св. Володимира.

Кодекс належить до давньої української писемної традиції періоду Київської Русі, створений на Волині. Писаний церковнослов'янською мовою української редакції, уставним письмом. Основний текст виконаний одним писцем, уставним середнім за розміром письмом. Письмо двоєрове (**Ъ, Ъ**) юсове (**▲**). В київському уривку маленьким півуставом двох почерків зроблено: писцем основного тексту – тлумачення, номери читань, заголовки окремих епізодів та скорочені уставні позначення богослужбових читань, та другим писцем, почерк якого близький за часом до основного тексту, – нові позначення богослужбових читань замість старих або як доповнення до позначень першого писця. Глаголичними буквами

позначено, в процесі створення рукопису, місця вставок у тексті, які зроблені одним писцем, що користувався старшою круглою глаголицею (в львівській частині наявні глаголичні йотовані юси). У XVI ст. півустановним письмом було зроблено розподіл тексту на зачала, поновлення стертих літер, доповнення назв днів тижня до скорочених позначень першого писця.

У науковій історіографії пам'ятка вже давно проходить під датою написання як середина XII ст. і не викликає заперечень. Щодо письма всього кодексу, то воно розглядалося несистемно, хоча О.І. Калужняцьким був виданий ще в 1896 р. текст основної частини, але без передмови до апостольських читань та катен²⁶, а от кодиколого-палеографічний та графіко-орфографічний матеріал київської частини кодексу був опрацьований С.І. Масловим у 1910 р.²⁷ І тільки в сучасних дослідженнях О.В. Ясіновської графічні особливості всього кодексу отримали більш послідовне вивчення: уперше досліджено графіку письма, яким писано катени, й самі катени як окремий об'єкт досліджень, зокрема кодиколого-палеографічних²⁸.

Об'єктом дослідження зошит манускрипту став, тільки коли потрапив до львівського каноніка А.С. Петрушевича. В його приватній бібліотеці з ним ознайомився О.О. Кочубинський, який в серпні 1874 р. побував у Львові для вивчення слов'янських книг і яким у 1876 р. першим були надані відомості про уривок й датовано його XII/XIII ст., а пізніше були опубліковані арк. 1–1 зв.²⁹ Власником А.С. Петрушевичем уривок був досліджений і поданий в 1882 р. як манускрипт XII ст.³⁰ А.С. Петрушевич порівнював його з Галицьким Євангелієм 1143 р. й знаходив подібності в письмі та мові, і тільки в 1888 р. ним було встановлено, що уривок є частиною Крестинопольського апостола, коли йому випала можливість ознайомитися і коротко описати кодекс, привезений в той час до Львова з уніатського монастиря в Крестинополі на археологічно-бібліографічну виставку, присвячену 300-літньому ювілею заснування Ставропігії та 900-літтю християнізації Русі. До датування кодексу XII – поч. XIII ст. схилилися й О.І. Соболевський, А.Ю. Кримський, М.С. Возняк³¹, і лише І.С. Свенціцький датував кодекс XIII ст.³² До XII ст. кодекс відносили П.В. Владимиров, О.І. Калужняцький, С.І. Маслов³³ та наступні за ними фахівці. Під більш конкретним датуванням – др. пол. XII ст. – кодекс подавався в монографічних студіях з історії української мови³⁴, і тільки в СК XII–XIII 1984 хронологічні рамки його створення були звужені до середини XII ст.³⁵

Як *Апостол тлумачний* кодекс уперше вміщено в додатку № 1 до СК XIV 2002 I, в якому подано виправлення й уточнення окремих описів СК XII–XIII 1984³⁶. М.В. Геппенер не відносив кодекс до тлумачних апостолів і щодо жанру кодексу подавав такі спостереження з приводу катенів на бічних полях: «Джерела цих коментарів, судячи з київського уривка (коментарі основної львівської частини рукопису лише частково цитовані у виданні Калужняцького...)»³⁷, не мають нічого спільного з толковим апостолом, менш численні і менш обширні і, очевидно, зовсім іншої, переважно історичної (а не богословсько-догматичної) спрямованості. Складається враження, що переписувач рукопису (чи його оригіналу) лише починав підбір матеріалу для наміченого широкого (судячи з широких полів) коментаря. В одному лише випадку ми знайшли частковий збір тлумачення в Христінопільському і в толковому апостолі (за рукописом XV ст. із Синодальної збірки, № 96³⁸, Діяння XII 1–2. Див. текст у додатках. У старшому рукопису толкового апостола 1200 р.³⁹, із тієї ж Синодальної збірки, текст діянь апостольських і тлумачення їх утрачено). Проте й тут маємо справу з самостійним використанням спільного джерела – Іоанна Златоуста, до того ж, у Христінопільському апостолі у коротшому варіанті і, очевидно, на основі іншого перекладу тексту Златоуста»⁴⁰. О.В. Ясіновська переконана, що Апостол є кодексом четв'яого типу⁴¹.

3. Уривок з *Євангелія апракос короткого* першої половини XII ст. Ф. I, № 3935⁴². Один аркуш у 2°: 320 x 220, текстове поле 195 x 160, рядків 17, у два стовпці розміром 195 x 165, із широкими бічними полями.

Уривок із кодексу зберігається в БАН, 4.5.2 – 1 арк.⁴³ Ототожнення київського уривка проведено О.В. Ухановою⁴⁴. Він має розміщуватися перед уривком із БАН.

Манускрипт використовувався як обкладинка для збірника польських документів XVIII ст., в 4°. Після вилучення з оправи знаходився в Центральному архіві давніх актів у Києві⁴⁵, Вітр. № 58, з якого надійшов до відділу рукописів ВБУ, відповідно до акту передачі від 28 квітня 1935 р.

Цей кириличний уривок є найранішим із манускриптів періоду Київської Русі, які зберігаються в ІР. Він походить з київського скрипторію, писаний церковнослов'янською мовою української редакції, уставним каліграфічним письмом, одним почерком. Письмо двоєрове (Ѣ, Ъ) безюсове (юс малий (А) замінений на ІА). На цю

особливість правопису уривка вказував ще М.В. Геппенер, зауважуючи, що сам текст ... виразно виявляє у ряді випадків у лексичному відношенні значне наближення до стародавніх текстів, зокрема до Архангельського⁴⁶, проте часом і до Остромирового⁴⁷. У фонетичному ж і орфографічному відношенні зрідка допускаються відступи від старого тексту; щодо цього дуже дивує повна відсутність юсів, особливо малого, всюди заміненого літерою **Ѧ**. Це явище, зауважує М.В. Геппенер, з такою послідовністю не простежується навіть у пізніших рукописах⁴⁸. На нашу думку, це можна пояснити тим, що даний уривок належить до корпусу ранніх давньоруських кодексів, у яких тексти писані як із використанням юсів, так і без них, тобто різними правописами, в залежності від протографів, якими користувався писець. Наприклад, тексти Мінеї службової на жовтень, 1096 р.⁴⁹, написання якої приписується писцю Домкові⁵⁰, в яких навіть на одному аркуші, в одній частині послідовно вживається буква **Ѧ**, а в другій – на її місці пишеться **Ѧ**. Тому, вірогідно, Євангеліє апракос, з якого є київський уривок, мав тексти як з використанням юса малого, так і без нього.

До наукового обігу київський манускрипт був залучений у 1966 р. в «Предварительном списке славяно-русских рукописей XI–XIV вв., хранящихся в СССР (Для «Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР, до конца XIV в. включительно»)» як уривок з Євангелія тетр XII ст., проте вже в роботі Л.П. Жуковської 1968 р. він був віднесений до апракосів XII ст., а в роботі О.В. Уханової 2011 р. було встановлено, що уривок – перш. пол. XII ст. і належить до коротких апракосів⁵¹. Саме в роботі О.В. Уханової цей уривок уперше отримав уточнення атрибуції – часу написання, текстової редакції та змісту, а також був ототожнений з уривком, який зберігається в БАН. Розглядаючи ці два уривки, вчена зауважує, що невеликі відмінності між ними в кількісних показниках пояснюються суб'єктивним фактором при створенні рукопису (наприклад, при його розмітці) і різною долею після того, як він був розшитий, а деяке зниження норм каліграфії в уривкові БАН можна пояснити тим, що цей аркуш знаходився в кінці Місяцеслова, і писець міг збільшити темп роботи для прискорення завершення кодексу за рахунок менш ретельних накреслень⁵². Щодо почерку київського уривка й уривка з БАН дослідниця зазначає, що він є унікальним і не знаходить близьких аналогій у каліграфічних рукописах кінця XI – середини XII ст. Стосовно датування

вчена вважає, що квадратні пропорції букв, їхня монументальність й широкі проміжки між ними вказують на самий ранній період давньоруського книгописання. І що за монументальністю письма ці уривки не поступаються основному почерку диякона Григорія в Остромировому Євангелії 1056–1057 рр., букви якого, між тим, мають більш витягнуті пропорції. Атрибуючи рукописні уривки та подаючи їхні графіко-орфографічні особливості, О.В. Уханова вважає, що вони належать до короткого апракоса і були створені в першій половині XII ст. в одному з центральних скрипторіїв Києва. При цьому вона вказує на дуже цікавий факт: на її думку, уривки належать до найдавнішої апракосної редакції, яка відбита в Савиній книзі⁵³ і продовжувала переписуватися й оформлюватися в розкішні напрестольні кодекси, незважаючи на появу й широке розповсюдження на Русі в ті часи нових редакцій євангельських текстів (в т. ч. редакцій повного апракоса)⁵⁴.

Приймаючи датування О.В. Уханової – перша половина XII ст., припускаємо, за наведеними вище даними, що київський уривок міг бути створений і раніше – в кінці XI – на початку XII ст.

4. Уривок зі **Стихирара мінейного, нотованого**, середини – третьої чверті XII ст. Ф. 235, № 10⁵⁵. Два аркуші (подвійний аркуш) у 4°: 245 x 205, текстове поле 185 x 130, рядків 17; письмо уставне, в один стовпець.

Основна частина кодексу зберігається в ДІМ, Син. 279 – 168 арк.; уривок – в РДБ, Григ. 47 (М. 1729) – 6 арк.⁵⁶ Ототожнення й атрибуцію всіх частин кодексу було проведено М.Б. Тихомировим⁵⁷. Дані уривки є першим та восьмим аркушами 12-го зошита, які його складають разом із уривком із РДБ, Григ. 47 (М. 1729) – арк. 2–7.

Уривок зі Стихирара був виявлений тільки в 70-х роках XX ст. в Житомирському краєзнавчому музеї (завідуючою фондами Є.І. Філоненко) й ідентифікований під час роботи археографічної експедиції ЦНБ АН УРСР у 1978 р., яку очолював завідуючий відділом рукописів М.П. Візир. Тоді членом експедиції Л.П. Жуковською уривок був датований кін. XII ст. 29 березня 1979 р. він був переданий, разом з іншими манускриптами, виявленими археографічною експедицією, на постійне зберігання до відділу рукописів ЦНБ АН УРСР.

Кодекс належить до київської писемної школи. До київського осередку його відносять І.О. Гарднер та Л.П. Корній⁵⁸. В.М. Металов на початку XX ст. при дослідженні основної частини Стихирара

мінейного, що зберігається в ДІМ, Син. 279, припускав його походження зі Смоленської області і часом написання вважав др. пол. – кін. XII ст.⁵⁹ Писаний церковнослов'янською мовою української редакції, уставним письмом. Письмо двоєрове (**Ъ**, **Ь**) юсове (**▲**). Нотація знаменна. Київський уривок писаний одним писцем маленьким прямим уставом. Тип письма схожий до Стихирара мінейного, нотованого, XII ст., який зберігається в ДІМ, Син. 589 (на арк. 1 зв. скорописом XVII ст. проставлена дата [1157 (?) г.]⁶⁰). Знамена та їх накреслення відповідають особливостям знаменної нотації XII ст. Аналіз системи знаків знаменної нотації уривків був проведений дослідницею давньої української музичної спадщини Л.П. Корній⁶¹. Про спорідненість із частиною із РДБ, Григ. 47 (М. 1729) свідчать палеографічні дані (схожість почерку, розмір стовпця тексту) та аналіз тексту; на всіх аркушах зошита співпадають й конфігурації плям.

До наукового обігу манускрипт як уривок XII ст. був уведений М.П. Візиром⁶², ним же був поданий короткий опис уривка до СК XI–XIII 1984, до якого він був включений, після атрибуції й ототожнення М.Б. Тихомировим, під датою – кінець XII ст.⁶³ Ми схиляємося, за графіко-орфографічними особливостями письма, до більш раннього датування – середина – третя чверть XII ст. (можливо, ще й раніше). Особливого значення для датування даного манускрипту мають, зокрема, вживання редукованих **Ъ**, **Ь**. Букви **Ъ** та **Ь** пишуться за старослов'янською орфографією і, як зауважував В.М. Щепкін, чим давніший рукопис – тим частіше, хоча порушення цієї орфографії зустрічається вже в давніх руських рукописах XI ст.⁶⁴

5. Уривки із *Паремійника* другої чверті XIII ст. Ф. 301 (ЦАМ КДА), № 387 та 388 П⁶⁵. Чотири аркуші (№ 387 – арк. 1, 3, 4; № 388 – арк. 2) в 2°, аркуші різних розмірів, поля й частини текстів обрізані: № 387 – 140–160 x 110–115, 90–105 x 140; № 388 – 160–185 x 117–120. При нумерації уривків порушена послідовність тексту – арк. 2 має бути арк. 2 зв.

Основна частина кодексу зберігається в РНБ, Q.п.I.51 – 71 арк.⁶⁶ Ототожнення уривків з основною частиною РНБ В.М. Загребіна. Уривки мають стояти перед основною частиною.

Уривки використовувалися в оправі книги в 4°. У 1875 р. вони надійшли до бібліотеки Київської духовної академії від архімандрита Антоніна Капустіна й були передані до ЦАМу при КДА. У

складі колекції музею уривки знаходилися разом тільки до початку 20-х років ХХ ст., потім вони були роз'єднані й зберігалися окремо в різних установах. У 1923 р. два уривки (із трьох) № 387 у складі раритетів частини колекції колишнього ЦАМу були передані до Музею культів та побуту, який розміщувався на території Києво-Печерської Лаври. У «Списку рукописів, що належать Відділові Письма й Друку Лаврського Музею» [1924 р.], складеному П.М. Поповим, подано такий інвентарний запис: «Уривок із серб. тріоди постної XIV в. на 2 перг. лист. *Номер старого каталогу* 186 (ЦАМ КДА – Л. Г.). *Розмір в сантиметрах* 12 x 19, другий лист менший. Листки обірвані з усіх боків. Мб. з оправы»⁶⁷. Отже, до Лаврського музею надійшло тільки два пергаменних аркуші, вірогідно, третій аркуш залишився в основному складі колекції ЦАМу КДА, яка в той час перебувала в Подільській філії ВБУ, а 26 листопада 1924 р. ця колекція з філії була передана до відділу рукописів ВБУ⁶⁸. Тоді ж надійшов і уривок під № 388, а уривки під № 387 були відмічені в акті передачі в переліку рукописів, що не надійшли. 16.03.1934 р. два пергаменних аркуші з № 387 у складі раритетів частини колекції колишнього ЦАМу були передані з Відділу письма й друку Всеукраїнського музейного городка до відділу рукописів ВБУ⁶⁹. Згодом уривки були ототожені й об'єднані.

Уривки – з кодексу сербської редакції, писаного церковнослов'янською мовою, маленьким нерівним уставом. Письмо одноєрове (**Б**) безюсове, боснійської писемної школи⁷⁰. На київських уривках один почерк. Письмо одноєрове (**Б**) безюсове, боснійської писемної школи. Деякі графіко-орфографічні особливості даного манускрипту були розглянуті в каталозі М.В. Геппенера, проте, наголошуючи на сербському походженні уривків, учений конкретно не вказує на їхнє відношення до боснійської писемної школи, хоча наведені ним особливості письма репрезентують окремі риси саме цієї школи⁷¹.

У каталозі М.І. Петрова уривки були описані під двома номерами як самостійні: під № 387 три аркуші – прокимни й читання з Книги буття, й датовано XIII ст.; під № 388 один аркуш – пісня в п'яток 2-го тижня, прокимен – Господи, да не яростию, – і читання з пророцтва Ісайї, і з більш широким датуванням – XIII–XIV ст.⁷² Об'єднали уривки пізніше, – в Указ. ЦАМ КДА 1897 вони вже подаються як уривки з Тріоди пісної XIV ст.⁷³ У студіях першої половини ХХ ст. їхнє датування подавалося як XIII–XIV ст. Таке ж да-

тування вказано і в каталозі М.В. Теппенера 1969⁷⁴, після видання якого в роботі Купа 1970 час написання уривків датовано початком XIII ст.⁷⁵, ця дата була вказана і в СК XI–XIII 1984, в описах основної частини РНБ і київських уривків⁷⁶. Між тим, Б. Йовановичем у 1976 р. в текстологічному дослідженні давніх сербських паремійників основна частина рукопису датувалася другою чвертю XIII ст.⁷⁷, до цього часу ми й відносимо уривки.

Отже, в Інституті рукопису НБУВ зберігаються уривки з п'яти кириличних кодексів XII–XIII ст., частини з яких знаходяться в різних книгосховищах України, Росії, Болгарії і, незважаючи на їхню кількість, мають важливе значення для східнослов'янської, безпосередньо української, й південнослов'янської культур. Вони є складовими частинами кодексів, які репрезентують книжний репертуар, скрипторії, особливості мови, письма тощо давнього періоду слов'янської писемності.

Список скорочень книгосховищ

БАН	Бібліотека Російської академії наук (Росія, м. Санкт-Петербург)
ВБУ	Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській академії (нині – НБУВ) (Україна, м. Київ)
ГБЛ	див. РДБ
ДІМ	Державний історичний музей (рос. – ГИМ) (Росія, м. Москва)
ІР НБУВ	Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Україна, м. Київ)
ЛІМ	Львівський історичний музей (Україна, м. Львів)
НБ «Иван Вазов»	Народна бібліотека «Иван Вазов» (Болгарія, м. Пловдив)
НБУВ	Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (Україна, м. Київ)
РДАДА	Російський державний архів давніх актів (рос. – РГАДА) (Росія, м. Москва)
РДБ	Російська державна бібліотека; Науково-дослідний відділ рукописів (рос. – РГБ) (Росія, м. Москва)
РНБ	Російська національна бібліотека; відділ рукописів (рос. – РНБ) (Росія, м. Санкт-Петербург)
ЦАМ КДА	Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії (Україна, м. Київ)

ЦДІАК України	Центральний державний історичний архів України, м. Київ
ЦНБ АН УРСР	Центральна наукова бібліотека АН УРСР (нині – НБУВ) (Україна, м. Київ)

Список скорочень зібрань, фондів, колекцій рукописів

Григ.	Зібрання В.І. Григоровича (ф. 87) РДБ
М.	Зібрання Музейне РДБ
Рук.	Збірка рукописного відділу ЛІМ
Син.	Зібрання Синодальне (ф. 80370) ДІМ
Син. тип.	Фонд Бібліотеки Московської Синодальної типографії (ф. 381) РДАДА
Срезн.	Зібрання І.І. Срезневського (у складі Основного зібрання) БАН
ЦАМ КДА	Колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії ІР НБУВ

¹ Колишній відділ рукописів ВБУ, згодом – ЦНБ.

² Нові археографічні описи цих уривків підготовлені для студії: *Гнатенко Л.А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XI–XII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Кодиколого-орфографічне дослідження. Каталог. Палеографічний альбом. – № 1–3, 7, 10. – (У друці).

³ Далі – *Генпенер 1969*.

⁴ Далі – *СК XI–XIII 1984*.

⁵ Див. опис: *СК XI–XIII 1984*. – С. 141–142, № 114.

⁶ *СК XI–XIII 1984*. – С. 138–141, № 110–113.

⁷ Послідовність аркушів порушена при бібліотечній нумерації – має бути арк. 2, 1. У каталозі М.В. Генпенера 1969, с. 65–68, № 18, та в *СК XI–XIII 1984*, с. 141–142, № 114, дані подано за невірною нумерацією, крім рубрики *зміст*.

⁸ *Викторов А.Е.* Собрание рукописей В.И. Григоровича. – М., 1879. – С. 11, № 14.

⁹ Слепченский апостол XII века / Труд Г.А. Ильинского. – М., 1911 (на обложке – 1912). – С. IV.

¹⁰ Акт передачі від 16.03.1934 р. – Арх. ІР НБУВ, оп. 1, спр. 44, арк. 81 (№ 53).

¹¹ *Генпенер 1969*. – С. 65, № 18; *СК XI–XIII 1984*. – С. 141, № 114.

¹² Слепченский апостол XII века / Труд Г.А. Ильинского. – ХСІІ, 136 с., 2 табл.

¹³ *Петров Н.И.* Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – К., 1875–1879. – Вып. 1–3. – С. 16, № 25.

¹⁴ Слепченский апостол XII века / Труд Г.А. Ильинского. – С. VI, 21–22, 115 (опис, повна публ. з прим. київського уривка); *Тихомиров М.Б.* Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI–XII вв., хранящихся в отделе рукописей Гос. б-ки СССР им. В.И. Ленина, ч. II (XII в.) // Зап. ОР ГБЛ. – М., 1965. – Вып. 27. – С. 145–148; *Мошин В.* Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо. – Скопје, 1966. – С. 15–16, № 11; Българска ръкописна книга X–XVIII в. Каталог / Главен уредник Константинка Калайджиева. – София, 1976. – С. 15, іл. с. 61; *СК XI–XIII 1984.* – С. 138–142, № 110–114; *Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А.* Кодикологічні дослідження Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Давня македонська рукописна книга // Українсько-македонський науковий збірник. – К., 2005. – Вип. 1. – С. 292–293.

¹⁵ *Мошин В.А.* Палеографическо-орфографические нормы южнославянских рукописей // Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. – Вып. 1. – М., 1973. – С. 59.

¹⁶ Див. опис: *СК XII–XIII 1984.* – С. 102–103, № 60.

¹⁷ *СК XII–XIII 1984.* – С. 101–102, № 59.

¹⁸ *Петрушевич А.С.* Каталог церковно-славянских рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся на археологическо-библиографической выставке в Ставропигийском заведении. – Львов, 1888. – С. 4–5.

¹⁹ *Ясіновська О.* Кристинопольський Апостол – цінна пам'ятка українського рукописного мистецтва XII ст. (палеографічний та кодикологічний опис) // Наук. зап. / Львів. іст. музей. – Л., 2008. – Вип. 12. – С. 303.

²⁰ *Соболевский А.И.* Лекции по истории русского языка. – К., 1888. – С. 13; *Владимиров П.В.* Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст. – К., 1890. – С. 10.

²¹ *Крымский А.* Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – М., 1907. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 38, 68; *Колесса О.* Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII–XVI вв. – Прага, 1923. – Т. 1–3. – С. 27.

²² Монастир був заснований у 1763 р. у м. Кристинополі, у 1953 р. місто було перейменоване на м. Червоноград, Львівська обл.

²³ *Колесса О.* Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII–XVI вв. – С. 18.

²⁴ *Маслов С.И.* Обзор рукописей библиотеки Имп. университета Св. Владимира. – К., 1910. – С. 2.

²⁵ Акт передачі від 24. 10. 1927 р. – Арх. ІР НБУВ, оп. 1, спр. 40, арк. 57.

²⁶ *Kałużniacki Aem.* Actus epistolaeque Apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII-o scripti. – Vindobonae : Apud Caroli geroldi filium, 1896. – XXXIV, 376 р.

²⁷ *Маслов С.И.* Отрывок Христинопольского апостола, принадлежа-

щий бібліотеке Университета св. Владимира // Изв. ОРЯС, 1910. – Т. 15, кн. 4. – С. 229–269.

²⁸ Ясіновська О. Кристинопольський Апостол... – С. 303–322; Ясіновська О. Катени як жанр герменевтичної літератури: візантійська традиція і слов'янська рецепція (на прикладі Кристинопольського апостола XII століття) // Княжа доба: історія і культура. – Л., 2010. – Вип. 3. – С. 72–103.

²⁹ Отчет о занятиях славянскими наречиями командированного за границу доцента Новороссийского университета А. Кочубинского за время от 1 августа 1874 г. по февраль 1876 г. // Зап. Новорос. ун-та. – Одесса, 1876. – Т. 18. – С. 194–195; Кочубинский А. Рецензия на книгу Житецкого: “Очерк литературной истории малорусского наречия” // Отчет о тридцать втором присуждении награды графа Уварова / Прилож. к LXIX-му тому записок Импер. Академии наук. – № 3. – СПб., 1892. – С. 233–235.

³⁰ Петрушевич А.С. Краткое историческое известие о введении христианства в Предкарпатских странах во времена Кирилла и Мефодия. – Л., 1882. – С. 73, 74.

³¹ Соболевский А.И. Лекции по церковно-славянскому языку. – СПб., 1891. – Изд. 2. – С. 13; Крымский А. Украинская грамматика для учеников... – С. 38, 68; Возняк М. Історія української літератури : У 3 т. – Л., 1920. – Т. 1: До кінця XV віку. – С. 52.

³² Свенціцький І. Опись Музея Ставропигийского Института во Львові. – Л., 1908. – С. 13, № 39; Свенціцький І. Нариси з історії української мови. – Л., 1920. – С. 29.

³³ Владимиров П.В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности... – С. 10; *Kaŕuŕniacki Aem. Actus epistolaeque Apostolorum palaeoslovenice* – ê. VII, XII, XXX; Маслов С.И. Обзор рукописей библиотеки Импер. университета Св. Владимира. – С. 9, № 3.

³⁴ Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К., 1979. – С. 350; Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 314.

³⁵ СК XII–XIII 1984. – С. 102–103, № 60.

³⁶ Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV в. – Вып. 1: (Апокалипсис – Летопись Лаврентьевская). – М., 2002. – Дод. I. – С. 563, № 59, 60.

³⁷ *Kaŕuŕniacki Aem. Actus epistolaeque Apostolorum palaeoslovenice* ...

³⁸ Зберігається в ДІМ, Син. 96.

³⁹ Апостол толковий, 1220 р. – СК XII–XIII 1984. – С. 197–198, № 175 (ДІМ, Син. 7). Також див. доповн. до опису СК XI–XIII 1984, поданого в каталозі: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV в. – Вып. 1. – Дод. I. – С. 567, № 175.

⁴⁰ Геттнер 1969. – С. 23–24.

⁴¹ Ясіновська О. Характер і функції художнього оформлення Кристи-

нопольського Апостола як книги четвёртого типу // Зап. Львів. нац. наук. б-ки ім. В. Стефаніка : Зб. наук. пр. – Л., 2011. – Вип. 3 (19). – С. 364.

⁴² Див. опис: *СК XI–XIII 1984*. – С. 110, № 68 (XII ст.).

⁴³ *СК XI–XIII 1984*. – С. 169, № 149 (XII/XIII ст.); Пергаменні рукописи Библиотеки Академии наук: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI вв. / Сост. Н.Ю. Бубнов, О.П. Лихачева, В.Ф. Покровская. – Л., 1976. – С. 13 (XII–XIII ст.).

⁴⁴ *Уханова Е.В.* Древнерусские рукописи последней четверти XI–XII вв. в хранилищах Львова и Киева: новые находки и атрибуция // *Palaeoslavica*. – 2011. – № 19 (I). – С. 110–117; *СК XI–XIII 1984*. – С. 169, № 149.

⁴⁵ Нині – ЦДІАК України.

⁴⁶ Євангеліє апракос короткий («Архангельське євангеліє»), 1092 р. Див.: *СК XII–XIII 1984*. – С. 43–46, № 6 (РДБ, М. 1666).

⁴⁷ Євангеліє апракос короткий («Остромирове євангеліє»), 1056–1057 рр. Див.: *СК XI–XIII 1984*. – С. 33–36, № 3 (РНБ, Ф.п.І.5).

⁴⁸ *Гептнер 1969*. – С. 29.

⁴⁹ Знімок частини тексту арк. 79 зв. див.: *Карський Е.Ф.* Славянская кирилловская палеография. – С. 377, ил. № 14.

⁵⁰ *СК XII–XIII 1984*. – С. 47–48, № 8 (РДАДА, ф. 381 (Син. тип.), № 89).

⁵¹ Предварительный список славяно-русских рукописей XI–XIV вв., хранящихся в СССР (Для «Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР, до конца XIV в. включительно») / Сост. Н.Б. Шеламанова // *Археографический ежегодник за 1965 год*. – М., 1966. – С. 194, № 91; *Жуковская Л.П.* Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их // *Памятники древнерусской письменности: Язык и текстология*. – М., 1968. – С. 329; *Уханова Е.В.* Там же. – С. 117.

⁵² *Уханова Е.В.* Там же. – С. 112.

⁵³ Євангеліє апракос («Савина книга»), X (?) – XI ст. Див.: *СК XI–XIII 1984*. – С. 30–33, № 2 (РДАДА, ф. 381 (Син. тип.), № 14); *Уханова Е.В.* Там же. – С. 116 (перш. пол. XI ст.).

⁵⁴ *Уханова Е.В.* Там же. – С. 112–113, 113, 117.

⁵⁵ Див. опис.: *СК XI–XIII 1984*. – С. 156–157, № 132; *Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А.* «Колекція уривків» XII–XVI ст. Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (історія, описання, графіко-орфографічний аналіз) // *Рукописна та книжкова спадщина України*. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 143–144, № 10.

⁵⁶ *СК XI–XIII 1984*. – С. 155–156, № 130, № 131.

⁵⁷ *Тихомиров М.Б.* Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI–XII вв., хранящихся в отделе рукописей Гос. б-ки СССР им. В.И. Ленина, ч. II (XII в.) // *Записки ОР ГБЛ*. – М., 1965. – Вып. 27. – С. 99–101, 126–129; Ч. III (XII и кон. XII – нач. XIII в.). – М., 1968. – Вып. 30. – С. 109–110; Ч. IV (дополнения). – М., 1972. – Вып. 33. – С. 214; *СК XI–XIII 1984*. – С. 155–157, № 130–132.

⁵⁸ *Гарднер И.А.* Богослужбное пение русской православной церкви. – М., 2004. – Т. 1; *Корний Л.* Проблемы джерелознавства української музичної культури (безлінійні нотовані рукописи сакральної монодії XI–XVI ст.) // Студії мистецтвознавчі: театр, музика, кіно. – К., 2005. – № 6. – С. 11.

⁵⁹ *Металлов В.* Богослужбное пение русской церкви в период до-монгольский, по историческим, археологическим и палеографическим данным. – Ч. I и II, с прилож. 12 табл. (Facsimile) снимков с рукописей X–XI–XII вв. // Зап. Имп. Моск. археол. ин-та им. Императора Николая II. – М., 1912. – Т. 26. – С. 191–196.

⁶⁰ Палеографические снимки с греческих и славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки, VI–XVII века / Издал Савва, епископ Можайский. – М., 1863. – С. 24, табл. 22 (1152 р.); *СК XI–XIII 1984.* – С. 131, № 100 (XII ст.).

⁶¹ *Корний Л.* Проблемы джерелознавства української музичної культури... – С. 11.

⁶² *Визирь Н.П.* Описание рукописей в Центральной научной библиотеке Академии наук УССР // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности : Материалы Всесоюз. конф. : Сб. статей. – Л., 1981. – С. 166.

⁶³ *СК XI–XIII 1984.* – С. 156–157, № 132.

⁶⁴ *Щенкин В.Н.* Русская палеография. – М., 1967. – С. 118.

⁶⁵ Див. опис: *СК XI–XIII 1984.* – С. 236, № 216.

⁶⁶ *СК XI–XIII 1984.* – С. 235–236, № 215.

⁶⁷ Список рукописів, що належать Відділові Письма й Друку Лаврського музею і з'являється демонстрацією різних типів рукописних книг, різних віків, народів, манер письма, оздоб, оправ, різноманітного змісту рукописних книг і т. под. Складений П.М. Поповим, [1925 р.]. – ІР НБУВ, ф. 285 (Архів П.М. Попова), № 2036, арк. 12 (№ 51).

⁶⁸ Акт передачі рукописних збірок та колекцій до відділу рукописів ВБУ від 26.11.1924 р. – Арх. ІР НБУВ, оп. 1, спр. 40, арк. 40–43.

⁶⁹ Акт передачі від 16.03.1934 р. – Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 44, арк. 78 (№ 12).

⁷⁰ Див. про боснійську школу письма: *Лавров П.А.* Югославянская палеография: Курс, читанный в С.-Петербургском Археологическом институте в 1903–1904 году. – СПб., 1904. – С. 59–64.

⁷¹ *Генценер 1969.* – С. 71–72.

⁷² *Петров Н.И.* Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – С. 371, № 387, 388.

⁷³ Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / Сост. Н.И. Петров. – К., 1897. – С. 206, № 185, 186.

⁷⁴ *Генценер 1969.* – С. 70, № 20.

⁷⁵ *Kuna H.* Fragmenti parimejnika boaanske provenijencije u Centralnoj naučnoj biblioteci Akademije nauka Ukrajinske RSR u Kijevu // Slovo. – Zagreb, 1970. – S. 97–102, Š 20.

⁷⁶ *СК XI–XIII 1984.* – С. 235–236, № 215, 216.

⁷⁷ *Јовановић Б.* Значај српских паримејника за текстолошко развртавање словенских преписа и реконструкцију првобитног Ђирило-Методског оригинала // *Зборник историје књижевности.* – Београд, 1976. – Вип. 10. – С. 8, 17–18.

Summary

In the article the oldest Cyrillic manuscripts of the Institute of Manuscripts of VNLU are examined, that are fragments from five confessional codes of XII–XIII century. Their parts are kept in book depositories of Ukraine, Russia and Bulgaria. Archaeographic, codicological and orthographical data is given. The autor holds, that the fragments from the Institute of Manuscripts complement the codes that are of high value for East Slavic, Ukrainian in particular, and South Slavic cultures.

Key-words: Cyrillic codes of XII–XIII century, manuscripts, fragments, date of writing, language redaction, orthography.